

Den anarkistiske bokförläggaren

(Om Axel Holmström)

Ture Blom

1959

Första gången jag träffade bokförläggare Axel Holmström höll han till på Döbelnsgatan, där han också hade sin bostad i anslutning till förlagslokalerna. Jag var där i ett ärende från bokförmedlingen för att lämna någon bok han beställt från oss.

Jag kände väl till Axel Holmströms förlag genom böcker jag läst, Upton Sinclair, B. Traven, Hedenvind-Erikssons "Ur en fallen skog" och naturligtvis skriftserien "Revolutionens förkämpar". Då jag sa något om, att jag var glad att ha fått träffa mannen bakom ett sådant verk, var vår bekantskap gjord och en vänskap inledd som varade till hans död.

Jag fick samtliga böcker som utgick från hans förlag sedan dess. Sinclair och Traven recenserade jag sedan troget i minst två, ibland tre tidningar och blev så småningom lite av expert på de båda författarna.

Axel Holmström var skåning, född i Lund den 7 september 1881. Han kom i bagarlära i Ystad, och de första par skor han själv förtjänade till var tillverkade av skomakaren F. V. Thorsson, sedermera Sveriges mest legendariske finansminister. Man kan nog anta, att den unge bagarlärningen fick några socialistiska tänkespråk med på vägen, då han hämtade skorna. Redan tidigt var Holmström en man som tog djärva och drastiska initiativ. Då han som sjuttonåring konditionerade vid ett bageri i Malmö, tog han sig för att helt enkelt prenumerera på tidningen Arbetet för alla kamraterna i bageriet – han lyckades även att pressa av dem prenumerationsavgifterna. Sådan var han livet igenom. Tanke och handling följde varandra, men trots hans ytterliga impulsivitet kom ändå alltid tanken först.

I tjugooårsåldern kom han till Stockholm. Den unge skåningen kom strax med i det fackliga arbetet och satt snart med i bageriarbetarnas förbundsstyrelse. Även i Stockholms arbetarekommuns styrelse satt han under ett par år tillsammans med skraddaren August Palm. Men Holmström var revolutionär till sin läggning och hade inte tid att vänta på det evolutionära övertagandet av makten i samhället. Han slöt sig till ungsocialisterna. År 1904 var han expeditör för tidningen *Brand*, en syssla som han skötte tills han år 1910 startad egen förlagsverksamhet. Redan då han var anställd på *Brand* prövade han på förlagsarbete; tidningsföretaget gav ut broschyrer, som behandlade tidens brännande frågor, och dessutom filosofiska arbeten av den ryske anarkisten Peter Krapotkin. Holmström var således en av initiativtagarna till Bokförlaget Brand, ett företag som främst gått till eftervärlden som utgivare av den store ryske filosofens skrifter. Peter Krapotkins nobla tankebyggnad "Inbördes hjälp" är ett av de finaste socialfilosofiska arbeten som någonsin skrivits, en bok som andas humanitet från varje sida.

Axel Holmström blev en av Krapotkins trognaste lärjungar, idéer som följde honom livet ut. Mot förtryck, våld och orättvisor var han en avgjord fiende. Som en följd av sin avsky för all slags inhumanitet blev han värnpliktsvägrare, en ståndpunkt som inte var så sällsynt bland den tidens radikaler. Försvarsnihilism var för den egendomslöse ingen ologisk livsfilosofi i ett samhälle som ägdes och styrdes helt av den besittande klassen. Den fattige hade ingen talan och tyckte följaktligen, att det intresserade honom mindre hur det gick med ett land, där han endast kunde leva i den yttersta nödort och ingenting hade att bestämma.

Men denna förklaring är endast en sida av saken. De flesta värnpliktsvägrare var det av djupt etiska skäl. Främst gällde detta anhängarna av Krapotkins läror. Denne, det mänskliga samarbetets filosof, förkastade allt våld och ansåg att med inbördes hjälp folken emellan skulle krig och våldshandlingar vara helt överflödiga.

Och Axel Holmström var en orubblig krapotkian. Samhället kunde aldrig tvinga honom i vapenrocken. Den enda tjänstgöring han gjort på Svea Livgarde, som han var tilldelad, var trettiotvå dygn i arresten för undanhållning. Sammanlagt tillbringade han fjorton och en halv månad i fängelse, dels för antimilitaristiska föredrag, dels för värnpliktsvägran. Men Holmström var en hygglig och charmerande människa, som blev god vän både med väbeln på Svea Livgarde och fängelseprästen på Långholmen. Den senare var så pass generös i sina råd, att han uppmanade Holmström att hålla sig undan, då han i så fall bara kunde få straff för rymning och slippa lindrigare undan.

Han lydde prästens råd och gick under jorden efter fängelsevistelsen. Stockholmspolisen spanade länge och intensivt efter honom, men gömställena var pålitliga. Detta var år 1909.

Det året var det stort kungabesök i Stockholm. Ryske tsaren med stor uppvaktning gästade vårt kungahus, och då denne monark var ett eftersökt attentatsobjekt var stora försiktighetsåtgärder vidtagna. Man höll ett vakande öga på anarkister av både rysk och svensk extraktion. Men en överspänd och drömsk yngling ur den anarkistiska periferien hade man inte räknat med. I Kungsträdgården sköt han ned en grant uniformerad

person, som vid närmare påseende visade sig vara, inte den hatade tsaren, utan den svenske generalen Beckman. Hjalmar Wång, som den unge attentatorn hette, hade en kula kvar, med denna sköt han sig på stället.

Så ändade detta tragiska drama. Men polisen var skyldig att grundligt utreda saken, och stadsfiskal Lidberg såg sig ingen annan utväg än att försöka få fatt på den försvunne och efterlyste Holmström, som kände Wång och en hel del ryska anarkister, vilka troddes stå bakom attentatet.

Holmström fick reda på att stadsfiskalen önskade träffa honom och ringde en natt. Lidberg blev genast mycket intresserad och ville ha ett sammanträffande.

- Men kommer jag till stadsfiskalen nu blir jag ju tagen, sa Holmström.
- Vi ger fan i exercisen nu. Det här är viktigare saker det gäller.
- Lovar stadsfiskalen att inte anhålla mig om jag kommer?
- Absolut!
- Om jag nu blir anhållen på väg till eller från stadsfiskalen, så är det inte giltigt?
- Nej, på hedersord!
- Då kommer jag i natt, sa Holmström.

Stadsfiskalen fick sina upplysningar, som ledde till att en rysk provokatör i hemliga polisens tjänst antogs vara anstiftare av dådet.

Holmström hade alltid goda ord att säga om både stadsfiskal Lidberg och stadsfiskal Stendahl, kallad "Stendahl med påken", likaså om två detektiver, som ofta fick skugga misstänkta politiska personer och spionera på möten av intern karaktär. Enligt Holmströms utsago var de båda detektiverna i hemlighet pålitliga socialister och lämnade de rapporter som passade, ofta varnade de och gav tips var razziorna skulle sättas in.

- "Stendahl med påken" var en mycket rejäl karl med en stark rättskänsla, sa Holmström, när han kom in på berättelser om sina duster med den gamle bitvargen.

Sin största humanitära insats gjorde Axel Holmström som kassör och energispruta i Amalthea-kommittén. I över nio år arbetade han oförtrutet för Amalthea-männens frigivning. Det s. k. Amalthea-dådet utfördes sommaren 1908 under pågående stuveriarbetarstrejk i Malmö hamn. Arbetargivarna hade importerat strejkbrytare från London, slödder från dockorna, som skulle utföra arbetet i hamnen i stället för de strejkande svenska arbetarna. Engelsmännen var förlagda ombord på en utrangerad båt, en s. k. lumplena, som hette Amalthea och tjänstgjorde som logementsfartyg vid sådana tillfällen.

En natt rodde tre ynglingar, Anton Nilson, Algot Rosberg och Alfred Stern, ut till fartyget och kastade en hemmagjord bomb genom lastluckan, varvid en man dödades och flera skadades vid explosionen.

Det dröjde inte länge förrän de tre greps, och efter en mycket dramatisk rättegång, där de politiska motståndningarna gjorde sig starkt gällande, föll domarna. De borgerliga tidningarna på högerkanten rasade mot de bestialiska och lömska mördarna medan den radikala pressen kritiserade det obetänksamma tilltaget såsom oförenligt med svensk fackföreningspolitik, men lade den egentliga skulden på arbetsgivarna, som släpat hit slöddret. Följden blev också att engelsmännen fick åka hem.

Domen över Amalthea-männen blev en klassdom efter tidens sed. Anton Nilson och Algot Rosberg blev dömda till döden medan Alfred Stern, som var yngst, fick livstids straffarbete.

Rosberg fick sin dödsdom förvandlad till livstids straffarbete redan i högsta instans, men Anton Nilson, som hårdnackat vägrade begära nåd, fick till och med avrättningsdagen bestämd. I sista stund begärde hans anhängare nåd hos konungen, som ändrade domen till livstids straffarbete.

Det var helt säkert tur för det svenska samhället i sin helhet och det svenska kungahuset i synnerhet, att kungen inte lät denna dödsdom gå i verkställighet. Han hade tidigare visat sitt dåliga omdöme och öppet demonstrerat sitt ställningstagande i klassamhället genom att besöka de skadade engelsmännen på sjukhuset och dela ut gåvor till dem. Amalthea-männens nioåriga fångenskap, för en dumhets skull och som egentligen var avsedd att skrämja, inte att döda, blev ett martyrium som räckte mer än nog.

Under dessa nio år kämpade Axel Holmström, envis som en retad bulldog, för de tre männens frihet. Trots sin impulsivitet visade han en uthållighet som blivit legendarisk.

Han höll liv i kommittén, han gav ut skrifter och spred upprop för amnesti åt Amalthea-männen. Han höll hundratals föredrag runt om i landet, han tog kommittén med sig och uppvaktade kungen i audiens vid flera

tillfällen, en gång iklädd ljus sommarkostym; ingen justitieminister under den tiden gick heller fri från hans besök.

Äntligen den 26 oktober 1917, under den kritiska tiden, då landets inre lugn och särskilt monarkin hängde på en skör tråd, fick Holmström telefonsamtal direkt från slottet från nyblivne statsrådet Hjalmar Branting, som meddelade, att Amalthea-männen beviljats amnesti i dagens konselj. Det gällde Nilson och Rosberg, Stern hade befriats ett halvår tidigare.

Reaktionen på meddelandet var stark, nio års trosvisst arbete var fullbordat och utgången var i stort sett en personlig seger. Holmström grät av glädje, impulsiv och lättörd ssom han var. Men det var ingen tid för tårar. Mottagningskommittéer måste organiseras – Rosberg satt på straffängelset i Härlanda utanför Göteborg och Nilson i Härnösand. De grå fångarnas frigivning blev ett triumftåg.

Senare skildrade alla tre sina upplevelser i böcker, som Holmström gav ut på sitt förlag. Algot Rosbergs ”Amalthea”, som var den litterärt bästa, gick ut i stora upplagor.

Den långa fängelsetiden hade inte knäckt de tre männen. Anton Nilson emigrerade till Ryssland och blev flygare; Algot Rosberg blev förlagschef på Federativ och sedermera ombudsman i Landsorganisationen; Alfred Stern blev småbrukare i nedre Norrland. Ingen av dem blev en börda för samhället.

År 1910 startade Axel Holmströms förlag. Hans första bok var till sin tendens signifikativ för förlagets vidare kurs. Det var en utopisk fredsroman – böcker om fred är ju tyvärr utopiska – av en troligen tysk författare vid namn V. E. Teranus och titeln var ”Det sista kriget”. Det var inget mästerverk, men syftet var gott både från författarens och förläggarens sida. Nästa utgåva däremot blev något av en litterär bomb. Manuskriptet till Gustav Hedenvins-Erikssons debutroman ”Ur en fallen skog” hade valsat från förlag till förlag. Ingen var intresserad. Så sände författaren till sist den slitna, handskrivna luntan till advokaten och författaren Henning von Melsted. Denne, som var anarkist och god vän med Holmström, sände över manuskriptet med en rekommendation.

- Jag läste hela natten, sa Holmström, då han en gång talade om den spännande litteraturupplevelsen. Jag ringde till Melsted på morgonen och sa, att jag var glad att få ge ut boken, om han bara kunde ge mig adressen på författaren.

”Ur en fallen skog” kom ut 1910 och fick en strålande press. I *Strix* skrev Albert Engström följande:

”Jag vill rekommendera en bok. Fick den härom dagen. ’Ur en fallen skog’ av Gustav Hedenvind-Eriksson.

Jag vet intet om författaren annat än att han efter boken att döma måste vara skald. Han är till och med epiker. Han saknar rutin, och det är frånvaron av denna egenskap, som stundom höjer honom till tinnarna. Han gör scener av gripande intensitet. Tröttna inte, då ni läser boken! Han stapplar och trevar sig fram i början, men stundom växer han till konstnär med gudomlig naivitet. Det han skriver är känt och upplevat. Jag bedömer boken som konst och icke som tendens. Var och en som har verkligt sinne för ursprunglig begåvning och dess uttryck, och som kan vaska fram guldet ur sanden skall ha glädje ur vissa detaljer i Gustav Hedenvind-Erikssons bok. Och det är ju tillräckligt. Jag tycker verkligen att de unga skalderna borde se efter honom ’med en tiggares blick’.

Året därpå gav Holmström ut Hedenvind-Erikssons andra bok, ”Branden”, och 1913 kom novellsamlingen ”Från öde gårdar”.

Men Axel Holmström gav även ut andra debutanter, som sedermera blev stora litterära namn. Ivan Oljelund framträdde för första gången som skönlitterär författare år 1915 med novellsamlingen ”Skärseld”, och 1918 debuterade Harry Blomberg med diktsamlingen ”Fejd och famn”. Det blev hans enda bok på förlaget medan Oljelund gav ut ytterligare tre böcker, ”Färla och fantom”, ”Humanismen” och ”Robert Owen. Ur hans levnad och idévärld”.

Även en blivande landshövding kunde Axel Holmström räkna in i sitt författarstall. Ragnar Casparsson gav år 1915 ut en broschyr, ”Nutidens trældom”, och 1923 kom hans järnbruksroman ”Adelberga bruk”, som skildrar de mindre idylliska förhållandena vid den industriort där författaren växt upp, Avesta bruk. Det är en mycket läsvärd bok ännu i dag.

Axel Holmström kan till sitt livsverk lägga den stora äran att för svensk publik ha introducerat tre stora utländska författare: Upton Sinclair, B. Traven och barnboksförfattarinnan Lisa Tetzner. Med Tetzners böcker införde Holmström en helt ny barnboksgenre med fredsvänlig tendens, känsla för mänsklighet och gemenskap och en frisk och frimodig livssyn. Vardagsbarn var skildrade i vardagsmiljö utan att böckerna därav blev mind-

re intressanta och spännande. Lisa Tetzner fick åtminstone en svensk efterföljare, Märta Leijon, som givit ut några barnböcker i samma friska anda, men annars har barnboks-genren åter urartat; det började med "bloms-terkvisteriet" och har nu övergått till övervägande deckarlitteratur för barn. Axel Holmström hann emellertid under några år visa, att det går att ge ut god litteratur även för de yngre årsklasserna.

Den amerikanske författaren och samhällskritikern Upton Sinclair introducerades 1917 med romanen "Kung Kol", och sedan fortsatte Holmström att ge ut en ny Sinclair nästan varje år. B. Traven, pseudonymen som aldrig blivit avslöjad, utkom på ett litet förlag i Tyskland ända till Hitlertiden, då förlaget tvingades att upphöra och Travens böcker brändes på det beryktade bokbålet. "Dödsskeppet", Travens första roman – en tysk litteraturforskare gjorde på sin tid gällande, att den mystiske författaren givit ut böcker tidigare under eget namn eller annan pseudonym – utkom 1929 på Holmströms förlag som den första utomtyska utgåvan. Sedan översattes den till ytterligare femton språk och i Ryssland hade boken – siffran är från år 1935 – gått ut i 1 650 000 ex.

Axel Holmström hade en enastående förmåga att spåra upp goda utländska författare. Tjecken Jaroslav Hasek, den klassiske humoristen, med sin strålande satir "Den tappre soldaten Svejks äventyr under världskriget" är en annan av förlagets stora namn.

Att ge ut god litteratur var för Axel Holmström livets stora äventyr. God litteratur var för honom liktydigt med böcker som hade ett syfte, som påvisade orättvisor och förtryck från de makt-havandes sida. L-art pour l'art-litteratur ansåg han sig inte ha skyldighet att riskera pengar på, men trots den radikala tendensen hos Holmströms förlags böcker kan de genomsnittligt mäta samma konstnärliga halt som böcker från vilket annat förlag om helst. Detta trots att han bevisligen ofta gav ut böcker av nödställda svenska författare.

Till sitt förlags tjugofemårsjubileum år 1935 gav Axel Holmström ut en samlingskatalog. Den katalogen är en intressant läsning för den som är intresserad av samtidshistoria.

År 1914 gav han ut en tidning, *Försvarsnihilisten*, som utkom med två nummer och givetvis blev beslagtagen. En av medarbetarna var en landsflyktig rysk socialist, Alexandra Kollontay, som skrev en artikel med titeln "Kriget och våra närmaste uppgifter". För denna artikel blev hon utvisad från Sverige för att aldrig få återkomma. Föga anade väl våra myndigheter att hon skulle komma igen som rysk minister och få åka sjuglasvagn till slottet för att överlämna sina kreditivbrev till konungen.

I denna katalog passerar tidens orättvisor revy. Det enda man saaknar är någon skrift rörande Sacco-Vanzetti-dramat. Men även i kampanjen för deras rätt, som hos oss blev landsomfattande men tyvärr fruktlös, deltog Axel Holmström med liv och själ. De båda italienarna blev trots en hel världs protester oskyldigt avrättade för mord, som de bevisligen inte kunnat begå. De blev martyrer för den amerikanska klassjusticen.

Under Hitlertiden blommade Axel Holmströms frihetspatos upp med brittsommarintensitet. Hans avsky för gräsligheterna i Tredje riket visste inga gränser. Han var fyllda femtio år när Hitler kom till makten; han var sliten av arbete, men alltjämt vital och full av stridslust. Många var de offer för Hitlers politiska vansinne som Holmström tog sig an. Han blev något av en flyktingkurator, och hans förlag blev en privatinstitution dit nödställda vände sig för att få råd och hjälp.

Även i katalogen avspeglar sig hans frenetiska kamp mot nazismen. Redan 1933 på våren kom Rudolf Oldens lilla skrift, "Hitler – erövraren", och året därpå, före Führerns blodsbröllop den 30 juni, då han mördade ungefär hälften av sina hejdukar, kom "33 nazistledare". Denna presentationsbok av det nya Tysklands "statsmän" är ett förbrytaralbum som söker sin like. Bara fysiomierna kunde få läsaren att känna rysningar.

Den gamle författarelegant Artur Möller var en av dem som tog klar ställning mot det bruna barbariet och gav ut två böcker på Holmströms förlag, "Rasförrädare" (1934) och "Svensk nazism" (1935), där han kartlade den svenska nazismens många underliga förvecklingar.

Under hela nazismens era fortsatte Holmström att ge ut upplysningsböcker mot galenskapen. "Den gula fläcken" var en bok om rasföljelse mot judarna och då den tyske skriftställaren och fredspristagaren Carl von Ossietzky fängslades gav Holmström ut hans artiklar i fredsfrågan i en bok med titeln "Ossietzky talar".

Kurt Singer var en av de tyska flyktingförfattarna som Holmström gav ut. "Europas diktatorer" var den första av Singers böcker och sedan kom "Hermann Göring". Den hann knappast komma ut förrän den togs i beslag. Den ansågs sårande för Tysklands "andre man". Då polisen kom för att hämta upplagan hade den förutseende Holmström endast några få böcker uppe på förlaget.

Samma kväll kom jag upp till honom på Barnhusgatan för att köpa några exemplar, som Rut fått beställning på bland sömmerskorna på Modehuset Regent. Jag skulle också själv ha en bok, då jag samlade på beslagtagna böcker.

- Dom fick inte så många med sig, sa Holmström och såg mycket hemlighetsfull ut. Det rödbruna håret var rufsigare än vanligt. Han hade haft en jäktad dag.

- Kom med mig, sa han och lufsade i väg.

Vi gick ned på gården, in genom en dörr och kom in på en annan gård, fortsatte genom diverse labyrinter och kom så småningom in i ett litet kyffe där hela upplagan låg säkert förvarad. Där fanns ett litet packbord, papper och snören, adresslappar och klister – allt fanns för att distribuera den farliga boken.

Jag fick mina exemplar och då vi skulle gå ut sa Holmström:

- Hittar du ut nu?

- Det skulle nog bli lite svårt, medgav jag.

- Här hittar dom den aldrig, myste han belåtet, och det ska nog inte dröja länge förrän jag sålt slut på den här.

Huruvida han sålde ut Singers bok glömde jag fråga honom senare. Singer var en skral författare och boken inte så märkvärdig, men det förbjudna är ju alltid åtråvärt.

Axel Holmström var i besittning av en seg, enveten pondus som gjorde intryck även i högt uppsatta kretsar. Och att denne lille bokförläggare i kraft av sin personlighet hade en ansevärd makt fick jag belägg för en gång på våren 1935.

Jag kom upp till honom på Döbelnsgatan 67 B och såg genast att något extra hade hänt. Holmström var belåten. Han sken av triumf, men ödmjukt, utan ansatser till hybris. Det märktes att han vunnit en av sina många segrar, men man märkte också efterdyningarna från ett akut, stegradt rättspatos. Han berättade dramatiskt och levande om dagens äventyr.

Ivan Faludi, den ungerske flyktingen och författaren, som efter första världskriget fann en fristad här undan Horthys diktatur, hade plötsligt fått reda på att han skulle utvisas. Han hade rest i mellersta Norrland och hållit fredsföredrag. Faludi visste vad krig ville säga. Han hade kämpat på östfronten som officer i österrikisk-ungerska armén. Fredsföredragen var arrangerade i Svenska freds- och skiljedomsföreningens regi, men man hade trott sig märka ett särskilt stort antal vapenvägrare just i de trakter där Faludi hade talat om fredssaken. Detta enligt ungerske pressattachén, som var hans personlige fiende, och skrivit en rad hetsartiklar i *Aftonbladet* om Faludis resor.

Dessa artiklar hade burit frukt och myndigheterna fick ögonen på saken. Man beslöt att utvisa honom med kort varsel.

Omkring klockan ett den dagen kom fru Faludi upp till Holmström, uppriven och förgråten, och talade om att hennes make skulle utvisas på dagen. Klockan sex skulle två detektiver eskortera honom ur landet. Nu låg han hemma i nervöst sammanbrott, yrande om Horthys bödler, som skulle ta hans liv.

Holmström handlade snabbt. Han ringde upp kriminalchefen för att få bekräftelse.

- Jodå. Det var riktigt. Biljetterna var beställda och två detektiver skulle se till att han kom ur landet.

- Men mannen ligger sjuk i nervöst sammanbrott. Det måste hindras. Det är ju inte mänskligt.

- Det är order och går inte att ändra, sa kriminalchefen.

- Det ska vi nog bli två om, sa Holmström.

- Vad ska ni kunna göra åt det? var överhetens svar.

Nu gällde det att handla snabbt. Holmström ringde till riksdagen och bad om ett personligt samtal med justitieminister Karl Schlyter och ecklesiastikminister Arthur Engberg. Han letade rätt på en artikel som Engberg skrivit om Faludi år 1923 i *Social-Demokraten*, tog en taxi och for till riksdagshuset, där han träffade de båda statsråden i ett sammanträdesrum. Då han framlagt sina synpunkter på fallet drog han upp artikeln ur fickan och bad Engberg själv läsa, vad han skrev för tolv år sedan. Det var en sympatiskt hållen artikel, där ungraren framställdes som en stor idealist och fredsvän. Motvilligt läste Engberg sina gamla skrifter; då han slutat frågade hans statsrådskollega:

- Står du för det än i dag?

- Det gör jag, men det är klart att karln är lite enfaldig.

- Men inte kan man utvisa en människa för att hon är enfaldig, sa justitieministern, gick till närmaste telefon och gav kontraorder.

Nu gällde det att få Faludi på sjukhus och i asyl. Holmström lyckades få in honom på Psykiatriska sjukhuset eller Konradsbergs sinnessjukhus, som det hette på den tiden, och fick den dödsdömda författaren under vård. Efter tre veckor skrevs Faludi ut som frisk. Då hade hans sak klarats upp och han fick stanna i landet.

Axel Holmström var en arbetsmänniska som få. Han skötte sitt förlag helt ensam. Då det brådskade fick sonen Arne och den goda blida hustrun, Siri, rycka in som hjälp. Men annars var han förläggare, lektor, reklamman, kontorist, lagerarbetare och packare, och han drog själv sina paket till posten. Han skrev artiklar, höll föredrag, fredsföredrag och litterära föreläsningar, de senare ingick i reklamen för hans böcker, särskilt Sinclairs; vidare hans månghundra föredrag om Amalthea-männen, om "högförräderiprocessen" 1916, om Sacco och Vanzetti och andra som råkat ut för den avigvända rättvisan. Han var outröttlig. Hans tal var att likna vid vulkanutbrott. Han valde inte sina ord med pregnans och precision, hans yviga och lockiga hår fladdraade och hans tunga, lite köttiga dantonansikte flammade rött. Han var bilden av den klassiske agitatorn; skulle en målare ha förevigat honom i talarstolen, skulle han ofelbart ha kallat duken "Revolutionstalaren".

Trots att han var känd och ryktbar blev han aldrig högmodig och dryg. Innerst inne var han den ödmjuka lille mannen. En gång kom jag släpande två stora paket, som jag hämtat på Svensk Lärartidnings förlag. Jag genade över Adolf Fredriks kyrkogård och hörde plötligt någon ropa mitt namn. Då jag satte ned paketet fick jag se Holmström komma halvspringande efter mig.

- Vänt' lite, ska jag hjälpa dej bära!

Han högg tag i andra änden på det största paketet och hjälpte mig fram till Bonniers port. Där pustade vi ut och stannade för att prata en stund. Just då vi satte ner paketet kom bokförläggare Tor Bonnier och svängde in i porten. Han tog artigt av sig hatten för en kollega som hjälpte en av hans arbetare bära paket. Holmström hade alltid varit sin egen springpojke och han visste hur det kändes att släpa på tunga paket.

Axel Holmström var en kraftmänniska även fysiskt. I unga år hade han bollat med hantlar och kulstänger och ägnat sig åt tyngdlyftning, men även på äldre dar var han mån om att hålla kroppen i spänst. På väg till mitt arbete mötte jag honom ofta på hemväg från Johannes brandstation, där han deltog i den morgontidiga motionsgymnastiken. Då var han på ett strålande humör och lufsade bättre än eljest på sina plattfötter. Nästan varje gång vi träffades dessa tidiga morgnar sökte han med sin vanliga entusiasm värva en proselyt för gymnastiken.

- Det är så skönt, ser du, och man blir på ett så gott humör hela dagen. Kom med du, det är så roligt!

Jag lovade varje gång att tänka på saken och förklarade, att jag höll mig uppe med friluftsliv, men han upphörde aldrig att predika morgongymnastikens lov. Helt säkert var den honom till stor nytta.

Under sina sista levnadsår fick han barnbarn. Det blev hans ålders glädje. Sonen Arne var en mycket uppmärksam fotokonstnär vid denna tid, och Axel visade mig varje gång jag kom upp nya foton av barnbarnet. Pojken såg lustig ut, och fotona var rena konstverk; då jag berömde bådaderna tändes en glädjeglumt i farfaderns fårade drag. Det var nästan rörande. Jag hade aldrig sett underverket i levande livet men en lördag, då jag kom från arbetet och var i krysset Vasagatan-Kungsgatan, högg någon mig i armen. Det var Axel Holmström.

- Där är han! flämtade han.

- Vilken? sa jag och spanade omkring.

- Där! Han pekade och drog mig i väg. Tvärs över gatan såg jag Arne med sin son på armen. De skulle resa till sommarvillan i Norrviken på weekend.

Vi skyndade ifatt och jag fick bekanta mig med det lilla pyret som blev den gamle revolutionärens sista stora glädjeämne.

Ett par år före sin död miste Axel Holmström sin kära Siri. Det var ett slag som tog honom hårt, och efter den påsen började han tackla av. Det sista året visade åderförkalkningen tydliga spår. Det blev luckor i tankegången; han talade om gamla episoder gång på gång. För den som höll av honom var det tragiskt att märka, hur denne tankeklara människa sackade bakåt. De sista åren hade han en yngling som hjälp på förlaget. Han hade fått råd till det, och det lättade väl något hans tunga arbetsböda.

Någon tid före sin död ringde han upp mig i arbetet. Han skulle sända ut en del av Sinclairs mammutroman om Lanny Budd, jag tror det gällde "En värld att vinna".

- Jag är så dålig, sa han och talade om sitt dåliga hjärta. Vill du komma till oss i kväll och hjälpa oss packa upplagan, så får vi ut den i morgon.

Han lät så ynkelig och svag. Jag arbetade själv övertid och hade gjort det en längre tid. Jag var uttröttad i förväg och visste, att om jag gick till Holmström och packade efter övertidens slut kunde jag inte orka prestera något nämnvärt. Jag förklarade saken för honom, förklarade hur ledsen jag var att inte kunna hjälpa och lovade försöka få fatt i någon annan packare som var ledig för kvällen och villig att hugga in.

Det lyckades inte, jag måste ringa den gamle och meddela detta. Han frågade om igen och bad mig komma, men jag måste avböja.

Jag ångrar ännu, att jag inte helt enkelt tog mig ledigt och till det yttersta av mina krafter hjälpte denne man, som aldrig tvekat inför andras trångmål. Jag kommer alltid att ångra det.

Ett par månader därefter, den 24 november 1947, gick denna väldiga arbetsmänniska definitivt till vila. Han blev sextiosex år gammal.

Med Axel Holmström förlorade svensk arbetarrörelse en stor gestalt och en färgstark personlighet. Han var en låga som närdes av frihetens och rättvisans heliga eld.

Till karaktären var han den resligaste människa jag någonsin känt.

Det Anarkistiska Biblioteket

Ture Blom
Den anarkistiske bokförläggaren
(Om Axel Holmström)
1959

<http://soversiva.wordpress.com/2014/10/28/den-anarkistiske-bokforlaggaren-om-axel-holmstrom/>
Ture Blom – Vägen till boken, Ordfront 1976, första utgåvan Folket i Bild 1959

sv.theanarchistlibrary.org